

Andrzej Łuczyszyn

Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu
e-mail: aluczyszyn@wp.pl

Martyna Łuczyszyn

Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu
e-mail: martynaluczyszyn@wp.pl

URBANIZACJA JAKO ELEMENT ROZWOJU MIAST

URBANISATION AS AN ELEMENT OF CITY DEVELOPMENT

DOI: 10.15611/pn.2018.502.05

JEL Classification: 018, R11, R12

Streszczenie: Współczesna nowa gospodarka (usługowa, postmodernistyczna) cechuje się wysoką dynamiką przemian społeczno-ekonomicznych, w tym przede wszystkim przestrzennych i związana jest ze wzrostem znaczenia obszarów miejskich. Zjawiskom tym nieprzerwanie towarzyszy proces urbanizacji jako dominujący, poszukujący i kształtujący nowe tendencje w rozwoju miast, jednocześnie przejawiający się w upowszechnianiu miejskiego stylu życia. Przyjął on taką skalę i zakres, że większość przestrzeni społeczno-ekonomicznych krajów wysoko rozwiniętych wykazuje zurbanizowane formy gospodarowania. Oznacza to, że następuje kumulacja aktywności gospodarczej w ściśle domkniętych obszarach (dużych miastach), a jej oddziaływanie na otoczenie nie zachodzi w sposób równomierny, co mocno akcentuje wpływ urbanizacji na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych przestrzeni, w tym także na jej zróżnicowanie. Tym samym pewnym trendom, a zarazem dysproporcjom ulega krajobraz miast w danej przestrzeni społeczno-ekonomicznej (np. regionie).

Słowa kluczowe: urbanizacja, miasta, metropolizacja.

Summary: Contemporary economy often referred to as the new one (service, postmodernist) is characterized by high dynamics of socio-economic transformations, especially spatial ones, and is connected with an increase in the importance of urban areas. These phenomena are constantly accompanied by the urbanization process as the dominant, seeking and shaping new trends in urban development. At the same time manifesting itself in the dissemination of the urban lifestyle, it adopted such an extent and scope that the majority of the socio-economic space of highly developed countries shows urbanized forms of economy. This means that there is accumulation of economic activity in strictly closed areas (large cities) and its impact on the environment is not uniform, which strongly emphasizes the impact of urbanization on the level of socio-economic development of particular areas, including its differentiation. Thus, certain trends and disparities are reflected in the urban landscape in a given socio-economic space (eg. region).

Keywords: urbanization, cities, metropolisation.

1. Wstęp

We współczesnych realiach społeczno-gospodarczych zdominowanych przez gospodarkę usługową następuje niezwykle dynamiczny rozwój miast. Szczególnego znaczenia w tym rozwoju nabiera urbanizacja, a w zasadzie jej nowa forma, jaką jest miasto postindustrialne, określane często jako postmodernistyczne. Nieustannie zmieniająca się forma urbanizacji (miasta) jest przedmiotem licznych studiów, bowiem istnieje wiele czynników w sferze społecznej, ekonomicznej, przestrzennej i technologicznej mających wpływ na kształt i charakter urbanizacji, a tym samym ośrodków miejskich. Przejście z gospodarki industrialnej do postindustrialnej, szczególnie w warunkach współczesnej globalizacji, spowodowało, że urbanizacja nabrała kierunku postmodernistycznego. Proces ten określa się jako „deindustrializację przestrzeni miasta przy jednoczesnej serwicyzacji” [Ślodyczk 2014, s. 275]. W tych warunkach dominuje orientacja na osiągnięcie celów ekonomicznych miast właśnie przez urbanizację, która jednak nie przebiega z takim samym natężeniem w każdym mieście. Z oczywistych względów następuje jej zróżnicowanie. Tym samym uwiadcza się m.in. tendencja do metropolizacji, zawłaszczania przestrzeni społeczno-ekonomicznej i zróżnicowań społecznych. Następują eskalacja fragmentacji społecznej oraz dynamiczny rozwój konsumpcjonizmu.

Autorzy artykułu swoją uwagę koncentrują na urbanizacji i jej wpływie na tendencje rozwojowe miast i ich przestrzeni, wskazując na przyszłościową koncepcję ekomiasta, miasta kompaktowego czy też *urban resilience*.

2. Urbanizacja jako przejaw globalizacji

We współczesnych realiach społeczno-gospodarczych proces urbanizacji związany jest bezpośrednio z rozwojem miast, co oznacza, że jest ona zjawiskiem nieprzerwanie towarzyszącym rozwojowi ludzkości. Zazwyczaj rozumie się ją jako proces szybszego zwiększania liczby mieszkańców głównie w samym mieście. Można zatem analizować urbanizację z dwóch punktów widzenia: z jednej strony zauważa się ciągły rozwój pozarolniczych form aktywności gospodarczej, z drugiej – nieprzerwany popyt ludności pozamiejskiej do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu, których konsumpcja odbywa się w mieście. Oczywiście jest zatem, że urbanizacja jest procesem, dzięki któremu teren i jego mieszkańcy nabierają charakteru miejskiego. Odnosi się to tak do przemian samego miejsca (miasta), jak i ludzi [Łuczyszyn 2013, s. 163]. Oznacza to, że coraz większa część społeczeństwa staje się mieszkańcami miast, a w miarę postępu tego zjawiska populacja miasta wzrasta, powiększa się jego obszar, rośnie też jego wpływ na tereny wiejskie – zarówno na ich wygląd, jak i na życie mieszkańców. „Coraz więcej krajobrazów wiejskich przekształca się w krajobraz miejski, a ludzie zaczynają żyć w środowisku, które pod względem fizycznym i społecznym ma charakter miejski” [Szymańska 2008, s. 37-38].

Często urbanizację myli się z urbanizmem, który bardziej utożsamiany jest z fenomenem kulturowym sposobu i stylu życia mieszkańców. Oznacza to, że urbanizm odnosi się do miejskich aspektów życia, natomiast urbanizacja przyjmowana jest dla różnych aspektów tego złożonego procesu. Często w publikacjach urbanizm (urbanizacja) odpowiada ogólnej definicji pojęcia miasta. Niektórzy autorzy twierdzą, że urbanizm pojmuje się jako antonim ruralizmu (miasto – wieś).

S. Korenik i A. Korenik zauważają, że „urbanizacja jest nadzwyczaj złożonym, wieloaspektowym procesem ekonomicznym, społecznym i kulturowym, a na dodatek określonym czasowo i przestrzennie” [Korenik, Korenik 2017, s. 48]. S. Korenik stwierdza dodatkowo, że „jest zapewne jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk XX i początku XXI wieku. Jest ona także procesem związanym z postępowaniem rewolucji naukowo-technicznej, z koncentracją sił wytwórczych i form stosunków społecznych” [Korenik 2010, s. 112]. Bazując na tym poglądzie, należy przyjąć, że problematykę urbanizacji rozpatrywać należy m.in. w aspekcie przestrzennym, socjologicznym i ekonomicznym. Urbanizacja przestrzenna jest procesem kształtowania przestrzeni ekonomicznej według cech i funkcji miejskich. Z kolei urbanizacja ekonomiczna powoduje z jednej strony wzrost aktywności gospodarczej i jej narastające zróżnicowanie w centrach miast, z drugiej zaś – rozwój działalności usługowo-przemysłowej w strefach przyległych do miast. Urbanizacja społeczna, będąca wypadkową urbanizacji przestrzennej i ekonomicznej, związana jest z przyjmowaniem wzoru miejskiego stylu życia. W wyniku tych zjawisk wytwarza się swoista forma nazywana przez M. Castellsa miejskością [Castells 1982].

M. Krzoska, omawiając kwestię życia miejskiego, stwierdził: „sposób, w jaki opisujemy miasto, jest bardzo zróżnicowany, jak świat nauk” [Krzoska 2006, s. 11]. Oznacza to, że w odniesieniu do procesu urbanizacji widoczne jest jej zróżnicowanie, bowiem nie przebiega ona jednakowo zarówno w czasie, jak i w przestrzeni.

Już na początku należy podkreślić, że koncentracja ludności w miastach, zwłaszcza dużych, związana jest z intensywnymi procesami integracji przestrzennej, polegającej na wzajemnym oddziaływaniu miast i ich bezpośredniego otoczenia [Łuczyszyn 2013, s. 159]. Jak zauważa W. Domański, miasta są głównymi węzłami przestrzennego zagospodarowania zarówno regionów, krajów, jak i całego globu [Domański 1997, s. 23-26]. Tak więc można powiedzieć, że miasto jest specyficznym tworem przestrzennym, które ewoluowało w zasadzie od zamierzonych dziejów. Jednak współczesny system osadniczy, w tym także miasto, wytworzył się niedawno, tj. wraz z końcem epoki feudalnej i wzrostem znaczenia przemysłu w działalności człowieka. Początkowo był to układ urbanizacyjny zamknięty, ale w zasadzie od początku tworzenia się gospodarki rynkowej dość widoczny jest proces otwierania się tego systemu na otoczenie. Niezaprzeczalną rolę odgrywa tutaj industrializacja, która wprowadzając do struktury przestrzennej miasta nowe elementy, zmienia dotychczas względnie stabilny jego krajobraz i jego otoczenie zewnętrzne.

Wraz z rozwojem gospodarki industrialnej oraz przechodzeniem do gospodarki postindustrialnej nastąpił gwałtowny rozwój miast; zaobserwowano pojawianie się

globalnych aglomeracji miejskich w przestrzeni, w których z pełną jaskrawością zaczęły uwidaczniać się elementy segregacji. Jest to bezsporne, ponieważ w nich to bowiem alokuje się największy potencjał zarówno finansowy, produkcyjno-usługowy, jak i intelektualny. W literaturze przedmiotu często nazywa się je aglomeracjami, konurbacjami, metropoliami czy obszarami metropolitalnymi. Zjawisko wzrostu ich potencjału nosi nazwę metropolizacji przestrzeni lub sterylizowania procesów rozwoju. Bezpośredni wpływ na to ma oczywiście sam proces urbanizacji. Tabela 1 przedstawia wybrane definicje dużych układów miejskich.

Tabela 1. Charakterystyka wybranych form urbanizacji

Nazwa	Rodzaj formy	Cechy
Aglomeracja miejska	jednostka morfologiczna	<ul style="list-style-type: none"> zwarty zespół wzajemnie powiązanych jednostek osadniczych (duże miasto wraz z otaczającym je obszarem) powstały w wyniku procesu koncentracji, przypadku tego pojęcia istotny jest aspekt morfologiczny
Konurbacja	jednostka morfologiczna	<ul style="list-style-type: none"> aglomeracja policentryczna (koncentracja wokół kilku jąder osadniczych)
Zespół miejski	jednostka planistyczna	<ul style="list-style-type: none"> pojęcie bardzo ogólne obejmujące sąsiadujące ze sobą miasta, nie uwzględniając związków między jednostkami osadniczymi
Obszar zurbanizowany	jednostka morfologiczna	<ul style="list-style-type: none"> nie musi dotyczyć konkretnej formy osadniczej i oznacza określony stan procesów urbanizacji na danym terenie, obszar (niekoniecznie nawiązujący do granic jednostek administracyjnych) o wyraźnych przekształceniach zabudowy i zagospodarowania (miejski charakter zabudowy i infrastruktury) towarzyszących pozarolniczej działalności gospodarczej lub wynikających z przyjęcia miejskiego stylu (wzorców) życia i pracy, antonim obszarów wiejskich
Obszar metropolitalny	jednostka funkcjonalna	<ul style="list-style-type: none"> jest to pojęcie jakościowo różne od pozostałych, duży i złożony, spójny funkcjonalnie zespół miejski (rozbudowana aglomeracja), którego istotną cechą stanowi występowanie funkcji metropolitalnych, a także powiązań funkcjonalnych, suma miejsc funkcjonalnie związanych z ośrodkiem centralnym będącym metropolią
Megalopolis		<ul style="list-style-type: none"> megamiasto, wielka forma osadnicza (zespół osadniczy) o charakterze polifunkcyjnym (zbiór położonych w pobliżu wielkich miast), w której związki funkcjonalne między miastami mają drugorzędne znaczenie, a istotna jest bliskość i łatwa dostępność przestrzenna do ośrodków (zespół obszarów metropolitalnych powstały w wyniku integracji układów metropolitalnych), konurbacja wielkich aglomeracji miejskich, zagęszczenie osadnictwa i miast w skali kontynentu

Źródło: [Szołek 2006, s. 144].

Dominacja dużych miast jest rezultatem tendencji do skupiania się działalności gospodarczej w miejscach dobrze rozwiniętych inwestycyjnie. Lokalizacja taka oddziałuje w znacznym stopniu na strukturę istniejącej sieci osadniczej, w tym przede wszystkim na funkcjonowanie dużych miast i ich otoczenia. W związku z tym we współczesnym procesie rozwoju miasta w przestrzeni, który szczególnie dotyczy miast dużych (o charakterze aglomeracyjnym), można wyróżnić cztery fazy [Łuczyszyn 2004, s. 140]:

- fazę urbanizacji – występuje wyraźna dominacja centrum, następuje tam koncentracja działalności społeczno-gospodarczej, które przyciąga także elementy otoczenia,
- fazę suburbanizacji – centrum nadal jest atrakcyjnym miejscem działalności i życia, jednak znacznie szybciej zaczynają się rozwijać peryferia, które ze względu na koszty stają się bardziej atrakcyjne od centrum,
- fazę dezurbanizacji (często szczególnie w odniesieniu do miast amerykańskich wspomina się o tworzeniu efektu kratera) – w której w centrum zanika działalność gospodarczo-społeczna, następuje szybki rozwój osiedli i jednostek satelickich, stających się miejscem zamieszkania i lokowania działalności gospodarczej,
- fazę reurbanizacji – centrum podlega zjawisku rewitalizacji, stając się atrakcyjnym miejscem działalności, lokowania nowoczesnych dziedzin gospodarczych, wspierając dotychczas tam funkcjonujące, następuje jednoczesny rozwój peryferii i ośrodków satelickich, jest to faza metropolizacji przestrzeni, w której kształtują się ultranowoczesne jednostki przestrzenne odgrywające zasadniczą rolę w procesie globalizacji.

3. Tendencje rozwojowe miast

Współcześnie w tendencjach rozwojowych miast można wskazać kilka głównych kierunków [Korenik 2010, s. 30-31]:

- „tropizm” (czyli wygięcie w kierunku źródła bodźców) w stronę przestrzeni o znacznej jakości życia,
- nowy przebieg procesu metropolizacji,
- trendy do fragmentaryzacji przy równoczesnej polaryzacji,
- znaczne oddziaływanie dużych podmiotów gospodarczych na przemiany urbanizacyjne oraz świadczenia usług miejskich,
- przekształcenia społeczno-przestrzenne przy znacznej i trwałej marginalizacji niektórych dziedzin.

Nowy paradygmat kształtowania się rozwoju miast „jest swego rodzaju systemem założeń, którymi powinno się cechować działanie współczesnych miast, odgrywających rolę metropolii lub pełniących funkcje przywódcze w regionach” [Filipiak 2008, s. 33]. Dlatego też rozwój współczesnych miast (aglomeracji i miast przywódczych) powinien zostać oparty na następujących założeniach [Filipiak 2008, s. 34]:

- powinien zapewniać zaspokojenie potrzeb społeczności miejskich, nie ograniczając jednocześnie dążeń aspiracji przyszłych pokoleń,
- powinien uwzględniać zasady zrównoważonego rozwoju opartego na zachowaniu, odtwarzaniu i rozwijaniu środowiska przyrodniczego,
- powinien być zrównoważony i podtrzymywany w długim czasie, co oznacza wykorzystanie narzędzi stymulujących, umożliwiających całkowitą ochronę zasobów nieodtwarzanych, ale również utrzymanie w najlepszym stanie i wykorzystanie struktur stworzonych przez człowieka,
- działania powinny być prowadzone w zakresie polityki rozwoju, zarządzania i planowania,
- konieczne jest zsynchronizowanie procesów zarządzania miastem oraz kształtowania długotrwałego zrównoważonego rozwoju regionu,
- podstawową zasadą powinna być demokratyzacja życia zarówno społeczności miejskiej, jak i społeczności lokalnych, samowystarczalność gospodarcza, samofinansowanie funkcjonowania rozwoju miast, ciągła, ale dostosowana do zmian w cyklu koniunkturalnym samodzielność miast,
- ochrona tożsamości kulturowej miasta powinna bazować na planowaniu rozwoju, organizacji procesów zapewniających wysoką sprawność i efektywność działania, partnerstwo, wykorzystywanie źródeł i sposobów finansowania z uwzględnieniem ryzyka i skutków decyzji finansowych, wykorzystanie baz informacyjnych do celów decyzyjnych,
- partnerstwo lokalne powinno być wykorzystywane jako narzędzie stymulowania rozwoju,
- powinno nastąpić dążenie do jednoznaczności i precyzji rozwiązań prawnych regulujących całokształt stosunków w mieście.

W samym procesie rozwoju miast ważna jest struktura społeczno-gospodarcza, a przede wszystkim realizowane funkcje. Chodzi o rozwój wewnętrzny miasta i dobrze rozwinięte jego otoczenie. Sama przestrzeń otaczająca miasto z jednej strony może upatrywać szansę w sile gospodarczego oddziaływania, z drugiej musi się zawsze liczyć, że nie za każdym razem impulsy rozwojowe przenikną w głąb otoczenia. Dlatego można powiedzieć, że miasto, jego rodzaj, pełnione funkcje stanowi swego rodzaju specyficzny czynnik rozwoju lokalnego, bowiem współcześnie podział na centra i peryferie nie jest tak jasny i jednoznaczny, a zachodzące relacje ulegają zasadniczym przekształceniom. Kierunek tych przekształceń, ich siła i istotność zależą w dużej mierze od skali przestrzennej. Peryferia z kolei tworzą swoje własne subcentra, które również nie są jednorodne. Te bezpośrednio związane z centrum i powiązane między sobą są w lepszej sytuacji. Zróżnicowanie płac i rentowności oraz przepelnienie pewnych stref miejskich dają początek procesowi delokalizacji działalności gospodarczych na peryferie. W krajach rozwiniętych właśnie strefy peryferyjne stają się atrakcyjnym miejscem dla pewnych typów działalności i zamieszkania i tym samym zamieniają się w centra. W pewnym sensie możemy powiedzieć, że podział na centrum i peryferie staje się mniej ostry, bowiem terytorium

społeczne i ekonomiczne staje się jednocześnie bardziej jednolite w skali szerszej i bardziej podzielone w skali mniejszej.

W przypadku jednostek terytorialnych celem działań wzmacniających ich konkurencyjność wobec innych jest – niezależnie od sformułowanych doraźnie haseł – przyciągnięcie nowych lub/i powstrzymanie odpływu dotychczasowych użytkowników (firm, mieszkańców). Konkurencyjność miasta oznacza w praktycznym podejściu „przewagę bądź dystans w stosunku do innych miast tworzących wspólnie grupę z punktu widzenia pewnych kryteriów. Natomiast strategia konkurencyjna miasta jest zbiorem opcji, dzięki którym jest ono zdolne do utrzymania trwałej przewagi bądź do polepszenia swojej pozycji konkurencyjnej w stosunku do innych miast wchodzących w skład tej samej grupy” [Klasik 1999, s. 15]. W odniesieniu do małych ośrodków peryferyjnych można mówić o konkurencyjności małych regionów, których znaczenie zależy od rozwoju aglomeracji. Czynniki konkurencji w przestrzeni regionalnej i miejskiej są głównymi składowymi zmian w strukturze funkcjonalnej miast, szczególnie dużych aglomeracji miejskich (metropolii). „W takim ujęciu metropolia reprezentuje funkcje własne i swojego zaplecza. Jednostki strukturalne regionu stają się w procesie rozwoju dużego ośrodka miejskiego elementami jego wewnętrznej organizacji i pełnią wyspecjalizowane funkcje zarówno w wewnętrznym, jak i zewnętrznym układzie” [Heffner 2002, s. 52]. Układy metropolitalne cechują się przewagą funkcji egzogenicznych, miastotwórczych, które odgrywają najistotniejszą rolę w utrwalaniu struktur regionalnych, oddziałując na spójność systemów osadniczych.

J.B. McLogughlin sformułował trzy rodzaje przestrzennych zachowań użytkowników miasta w odpowiedzi na walory danego miejsca (*space*) lub kanału transportowego [McLogughlin 1969]:

- *behavioural*, polegające na dostosowaniu się do istniejących warunków,
- *developmental*, wyrażające się w dążeniu do zmiany sytuacji zgodnie z własnymi wymaganiami,
- *locational*, oznaczające zmianę lokalizacji działalności lub miejsca zamieszkania.

We współczesnych realiach w miastach w Polsce po 1989 r. zachodzą bardzo intensywne zmiany, polegające na:

- wzroście znaczenia renty gruntowej i innych mechanizmów rynkowych,
- narastających przekształceniach w strukturze własnościowej ziemi,
- decentralizacji uprawnień do kontroli nad przestrzenią z centrum do władz lokalnych w wyniku powstawania samorządów terytorialnych, reprezentujących interesy społeczności lokalnych,
- wzroście liczby podmiotów konkurujących o przestrzeń miasta i konkretne lokalizacje,
- zmianie kryteriów alokacji przestrzennej z politycznych na ekonomiczne,
- przekształceniu struktury zatrudnienia polegającej głównie na zmniejszeniu zatrudnienia w sektorze przemysłowym na korzyść zatrudnienia w sektorze usług,
- formowaniu się nowej struktury społecznej i politycznej miast.

Tworzy się tzw. klasa metropolitalna, składająca się z ludzi o najwyższych zarobkach i o dużej wiedzy, mająca charakter kosmopolityczny, tzn. że funkcjonuje także w układzie sieciowym, a nie w przestrzeni regionu. Wzmacnia się tym samym proces globalizacji.

4. Zakończenie

Podsumowując, stwierdzić należy, że proces urbanizacji związany z rozwojem ludzkości był od samego początku przypisany do rozwoju miast. Urbanizacja jednak, oddziałując na rozwój miast, przyczynia się do rozwoju innych obszarów w sposób zarówno pozytywny, jak i negatywny. W kontekście jakości życia, chociażby w takiej społeczno-ekonomiczno-zurbanizowanej przestrzeni, zmieniały się także obszary przeznaczone do konsumpcji. W społeczeństwie przedindustrialnym w mieście centralnym miejscem, w którym były usytuowane sklepy, stosika kupieckie i warsztaty rzemieślnicze, był rynek. W społeczeństwie przemysłowym w XIX wieku w wyniku rozwoju miast zmieniła się funkcja śródmieścia, które stało się centrum konsumpcji. Przestrzeń dla konsumpcji przyjęła postać linearną. Procesowi urbanizacji, a tym samym rozwojowi miast, nieustannie towarzyszył rozwój przestrzeni konsumpcji, a same miast tworzyły tzw. areny konsumpcji. Urbanizacja przyczyniła się zatem do tego, że w miastach urzeczywistniła się wymiana rynkowa. Tym samym wybrana społeczność miejska przez zakup dóbr konsumpcyjnych demonstruje swój status społeczny. „Areny konsumpcji pełnią funkcje więziotwórcze. Wpływają na relacje społeczne, jak też na relacje klient–towar. Zapewniają miejsca pracy lokalnej ludności i możliwość ich zawodowego rozwoju. Umożliwiają kreowanie własnego stylu życia, dostarczając odpowiednich rekwizytów w postaci dóbr konsumpcyjnych” [Byłok 2013, s. 192]. Oznacza to, że proces urbanizacji będzie ulegał dalszym zmianom w kierunku wspomnianego na wstępie miasta postmodernistycznego (*postmodern city*).

Literatura

- Byłok F., 2013, *Konsumpcja, konsument i społeczeństwo konsumpcyjne we współczesnym świecie*, Śląsk Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice.
- Castells M., 1982, *Kwestia miejska*, PWN, Warszawa.
- Domański R., 1997, *Przestrzenna transformacja gospodarki*, PWN, Warszawa.
- Filipiak B., 2008, *Nowy paradygmat rozwoju miast w świetle systemu finansowania realizowanych zadań*, Biuletyn KPZK, zeszyt 236.
- Heffner K., 2002, *Konkurencyjność małych regionów i znaczenie aglomeracji miejskich w ich rozwój*, [w:] Szolek K. (red.), *Agglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów*, Wydawnictwo Katedry Polityki Ekonomicznej i Europejskich Studiów Regionalnych Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Biblioteka Regionalisty, nr 2.
- Klasik A., 1999, *Analiza konkurencyjności strategii konkurencyjne miast*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 821.

- Korenik S., 2010, *Współczesne koncepcje przestrzennego rozwoju gospodarki i społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Korenik S., Korenik A., 2017, *Rozwój metropolii jako przejaw postępującego procesu urbanizacji*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 467.
- Korenik S., Rogowska M., 2010, *Małe miasta wobec reguł nowej gospodarki*, [w:] Heffner K., Polko A. (red.), *Transformacja funkcji miejskich w ośrodkach lokalnych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Krzoska M., 2006, *Stadtgeschichte im 19. Und 20. Jahrhundert*, [w:] Krzoska M., Roskau-Rydel I., Meidenbauer M. (red.), *Stadtleben Und Nationalität. Ausgewählte Beiträge zur Stadtgeschichtsforschung in Ostmitteleuropa im 19. Und 20. Jahrhundert*, Hrsg., Muchen.
- Łuczyszyn A., 2004, *Tendencje występujące w rozwoju miasta – zagadnienia wybrane*, Biuletyn KPZK, nr 214.
- Łuczyszyn A., 2013, *Nowe kierunki rozwoju lokalnego ze szczególnych uwzględnieniem peryferyjnych ośrodków w metropoliach*, CeDeWu, Warszawa.
- McLogughlin J.B., 1969, *Urban and regional Planning. A Systems Approach*, Faber and Faber, London.
- Słodczyk A., 2014, *Przemiany Warszawy na tle modelu miasta postmodernistycznego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 341.
- Szołek K., 2006, *Urbanizacja jako zjawisko globalne*, [w:] Korenik S. (red.), *Wprowadzenie do geografii politycznej i gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Szymańska D., 2008, *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa.